

УДК: 811.161.2'282.2:27-475.5''15/16''(477.87)

ФРАГМЕНТ УЧИТЕЛЬНОГО ЄВАНГЕЛІЯ XVI СТ. У ЗВ'ЯЗКУ З УКРАЇНСЬКИМ ДІАЛЕКТНИМ МОВЛЕННЯМ КАРПАТ

Христина Макович

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української мови,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна,
тел. (032) 269 47 17*

Проаналізовано мову фрагмента рукописного учительного Євангелія, подано характеристику окремих рис, що зіставні з відповідними особливостями південно-західного діалектного мовлення, зокрема карпатських говорів.

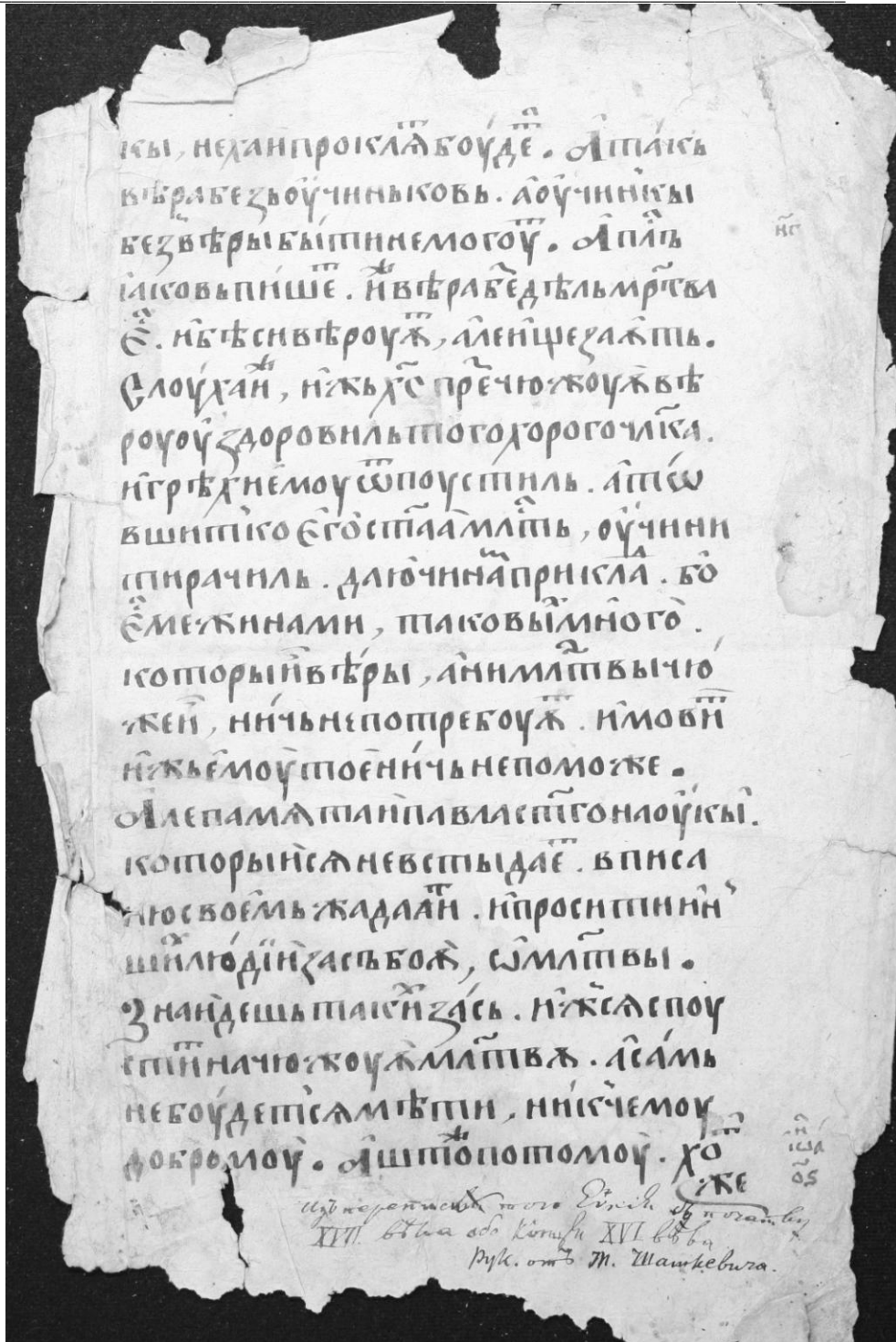
Ключові слова: учительне Євангеліє, діалектизм.

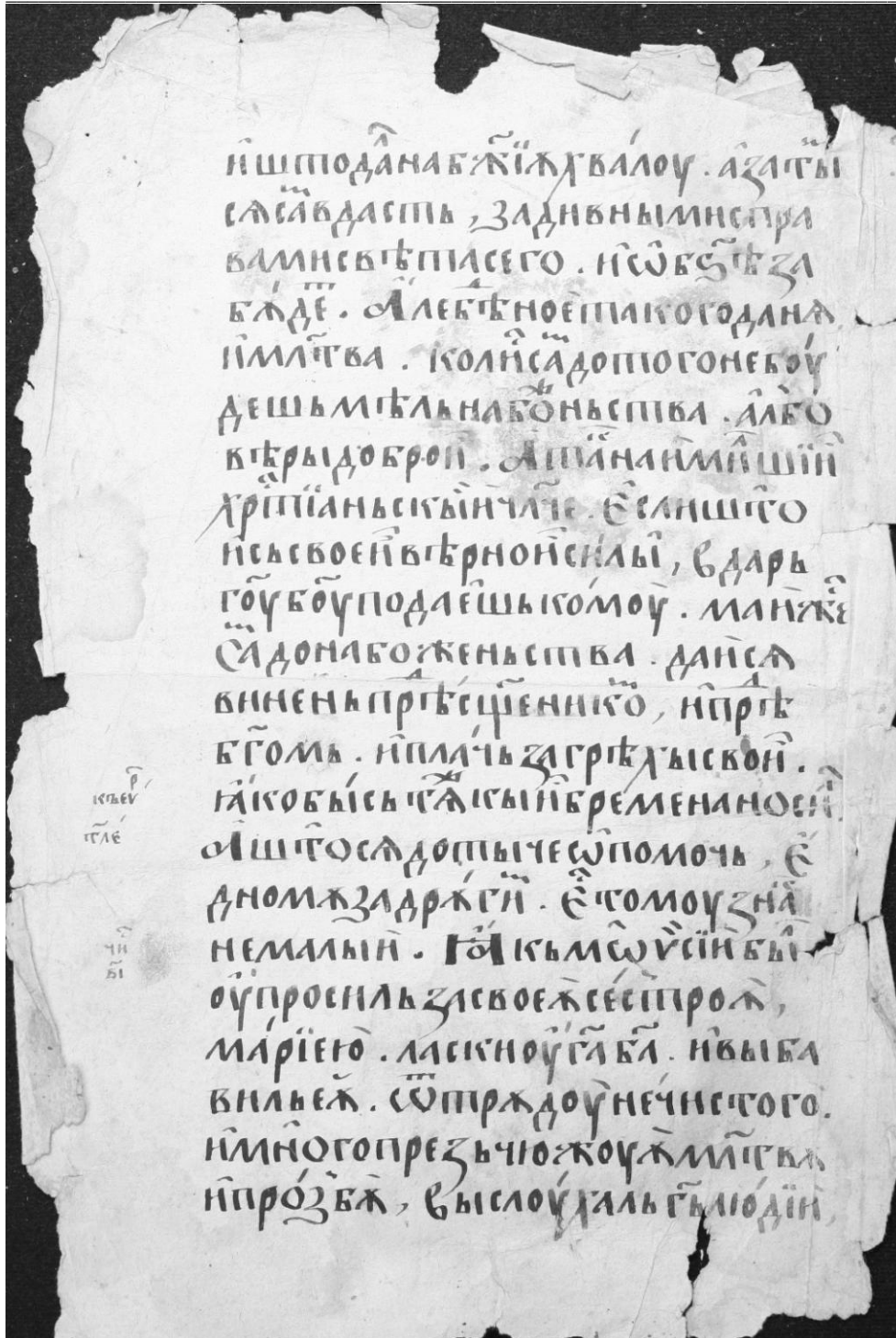
У період XVI–XVII ст. українська літературно-писемна мова набула значного розвитку. Національно-культурне піднесення і поширення реформаційно-просвітницьких ідей сприяли її проникненню в ті жанри та стилі письменства, які раніше перебували під майже винятковим впливом церковнослов'янської мови. Тоді з'явилися перші переклади Святого Письма народною українською мовою.

У цьому культурному контексті виникли учительні Євангелія (далі УЄ) – збірники проповідей на неділі та церковні свята. Вони не були канонічними, тому поширювалися в багатьох варіантах. Тексти у збірниках часто були оригінальними, але автори їх невідомі. Проповіді – прості, доступні для слухачів, відтак і мова УЄ зазвичай є народною, з певною часткою церковнослов'янізмів та полонізмів, часто містить виразні говіркові риси, що робить ці пам'ятки цінним джерелом для історико-діалектологічних студій. До нашого часу збереглося багато копій УЄ, які відрізняються між собою змістом і складом проповідей, а також особливостями мови.

У статті розглядаємо дві сторінки із рукописного УЄ і подаємо їх фотокопії. Аркуш зберігається у Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка під шифром АСП 410. Це аркуш з рукопису, який належав М. Шашкевичу, про що на ньому є примітка «изъ переписи стога Єв^глія съ початку XVII вѣка або кѣнця XVI вѣка. Рук. отъ М. Шашкевича» [8; 214]. Я. Головацький у праці «Розправа о язицѣ южноруском и его нарѣчїях» згадує, що бачив у М. Шашкевича «поучительне Євангеліє» кінця XVI століття, написане «гірським наріччям» [4, с. 45]. Можливо, йдеться саме про цей рукопис.

Навіть із двох сторінок, що збереглися, можна зробити певні висновки про характер мови УЄ. Для більшості пам'яток цього жанру властивий значний вплив живої розмовної мови, тому важливо аналізувати мовні риси у зв'язку з південно-західним діалектним мовленням як мовленням території, де головно побутували рукописи цього жанру. Оскільки багато цих пам'яток походить із Карпатського регіону, особливо братимемо до уваги саме риси карпатських діалектів.

Фонетичні особливості мови, як звичайно в рукописних текстах цього періоду, дещо затемнені орфографією (ъ, ь не завжди позначають твердість/м'якість попереднього приголосного, о та е в закритому складі написані етимологічно, часто вжито юси, надрядкові літери тощо).

У тексті мало рис церковнослов'янської мови. Можна відзначити хіба що прикметник *бжїѣ*, іменник з неповноголоссям *бремена*(2), приставна *и* у слові *ищезаѣтъ* (1) та у префіксі *исъ* (*своєси вѣрної силы*) (2), сполучник *Єсли* (2). Хоча приставний [і] при сполучнику та префіксі з, якщо після нього йдуть два і більше приголосних, типовий для багатьох закарпатських говорів [10, с. 18], а сполучник *сли* у значенні «якщо» подає «Словник бойківських говірок» [9, с. 229]. М'якість шиплячих, як у слові *чюжоуж* (1), могла бути властивою говору автора, так само живою вимовою могло буи підтримане збереження кореневого [г] у словоформі *могоу^м* (1) [2, с. 228], початкового [йе] у словах *ємоу*, *Єго* (1), *Єдномѣ* (2), збереження [е] після шиплячих (*чюжєси* (1)). Тому можна припустити, що ці риси відбивають тогочасну мову території, з якої походив автор чи переписувач пам'ятки, адже її мова не виявляє значного тяжіння церковнослов'янських зразків і сильно наближена до народної.

Полонізми у тексті нечисленні. До них можемо зарахувати сполучник *албо*, а також прийменник *презь*: *много презь чюжоуж мѣтвѣ и прозбѣ выслухаль гѣ людїи* (2). Можливо, їх вживання відображає вплив джерел, на основі яких постав жанр УЄ. З іншого боку, полонізми могли бути взяті з розмовного мовлення.

Із **фонетичних рис**, виявлених у пам'ятці, можна виділити ті, що властиві українській мові загалом. Це, наприклад, відбиття другої палаталізації: *ω б̄сѣ забѣдє^м* (2), повноголосна звукосполюка: *оуздоровиль* (1), взаємозамінні [у] і [в]: *вдасть* (2). Ѣ, очевидно, позначає звук [і], оскільки в переважній більшості українських говорів (окрім північних) до XVI ст. вже відбувся його перехід в [і]. Асиміляцію за дзвінкістю відбито у слові *прозбѣ* (2). У новозакритих складах традиційно написані етимологічні *о*, *е* (*оучиньковѣ*), за винятком власного імені *моусїи* (2), хоча таке написання бачимо і в інших текстах цього жанру, при чому переходу [е] в [і] ці пам'ятки в більшості випадків не засвідчують. Звичайно, що вимова цих звуків у мові була якщо не [і], то, принаймні, близька до [у] (написання з літерами *у*, *ю* часті у текстах інших рукописних УЄ).

Стосовно багатьох **фонетичних** рис можемо припустити, що вони виражають діалектні особливості мови автора чи переписувача пам'ятки:

1. Не відображений перехід [е] після шиплячих перед наступним приголосним в [о]: *ни к ємоу, мѣтвы чюжєси* (1). Таке збереження звука [е] нині є характерним для значного масиву південно-західних говорів [1; № 38]. Подібні випадки засвідчені у війтівських книгах XVI ст. з с. Одрехови на Лемківщині, написаних народною мовою [7, с. 94–95].

2. Збереження [е] після [й] у займенниках *ємоу*, *єго* (1) та числівнику *єдномѣ* (2). Числівник *один* має форму *єдин* на більшій частині карпатської території [1, № 225]. Крім того, збереження початкового *е* загалом властиве південно-західним говорам, зокрема, наддністрянським [6, с. 200], лемківським [3, с. 32]. Засвідчені вони й у писемних текстах з території Лемківщини [7, с. 94].

3. Графічне засвідчення давнього [ы] у слові *быти* (1) не обов'язково є ознакою книжної мови, воно є цілком природним для більшості карпатських говорів.

Водночас імовірна наявність у говорі переписувача фонем /ы/, яка на карпатській території дуже поширена [2, с. 224]. У префіксі *вы-* написано *ы* (*выслуухаль* (2)), можливо, літера позначає середній звук [ы], така вимова зокрема цього префікса властива для низки карпатських говірок, а саме середньозакарпатських, деяких бойківських та лемківських [1, № 18], а також надсянських [2, с. 224].

4. У зазначеному іменнику *мовсій* (2) написання *і* замість *е* можна пояснити не лише дією новозакритого складу – можливо, це відбиття на письмі звуженого звука [ê], який є однією зі специфічних рис вокалізму карпатських говірок [2, с. 224].

5. У сполученні з приголосними [г], [к], [х] немає послідовності щодо вживання *и* та *ы*: *оучинкы, наукуы* (1), але *рѣхи* (1), *таки*^х, *ласки* (2) (поряд з *вѣры* (1)), що може свідчити про незбереження сполук [гы], [кы], [хы], які існують і дотепер у деяких (хоч і не всіх) карпатських говірках [1, № 20], і можливо, також про злиття [ы] та [и] в одному звуці.

6. Асиміляцію за глухістю відбито у прийменнику *из*: *ис своєи...силы* (2). Уподібнення дзвінкого [з] до [с] перед наступним глухим приголосним відоме у карпатських говірках, окрім бойківських, де ця риса виявлена непослідовно [6, с. 181; 2, с. 226].

7. Деякі написання можуть засвідчувати м'якість шиплячих звуків: після [ч] бачимо написання *ю*: *на чюжоуж млтвѣ* (1), після шиплячих завжди написано *и* і ніколи *ы* (*вшитко, оучинити* (1)). [ч] зберігає давню м'якість на карпатських територіях – окрім гуцульського говору, ще й у деяких закарпатських, лемківських та бойківських говірках [1, № 113; 2, с. 226; 3, с. 4–5]. У бойківських говірках засвідчено м'якість усіх шиплячих звуків [6, с. 209].

8. Немає протетичного приголосного у слові *ω^мпоустиль* (1). Звичайно, прийменник і префікс *ω^м* є типовим для книжної української мови цього періоду, хоча тут можна зазначити про абсолютне переважання префікса / прийменника *од* у лемківських говірках [1, № 251].

9. Дієслівний суфікс *-л* не переходить у *-в* в дієсловах *ω^мпоустиль, оуздоровиль* (1). Найімовірніше, це вплив писемної норми, хоч можемо згадати тут збереження *-л* в такій позиції у низці лемківських говірок [2, с. 229]. Послідовно [л] у цій позиції збережений і в лемківських грамотах [7, с. 101].

10. Немає чергування приголосних в основі дієслова *могоу^м* (1). Доцільно зауважити, що [г] і [ж] не завжди чергуються в дієслівних формах у карпатських говірках [2, с. 228].

У ділянці **морфології** також спостерігаємо низку загальноукраїнських мовних рис. Це, зокрема, закінчення *-и* у формі називного відмінка множини іменника чоловічого роду: *бѣси* (1), закінчення *-ом* в орудному відмінку однини іменників чоловічого роду: *прѣ^о сцѣннико^м* і *прѣ^о бгомь* (2), флексія *-ою* (*-ею*) в орудному відмінку однини іменників (а також займенників) жіночого роду: *за своєѣ сестроѣ марією* (2). Наявна форма кличного відмінка: *хр^стіаньскы^н члчє* (2). У дієсловах у третій особі однини теперішнього часу двічі спостерігаємо редукцію закінчення *-ть*: *поможє, што сѧ дотичє* (2) та ін.

Значно більшу кількість морфологічних рис у пам'ятці можна кваліфікувати як діалектні:

1. Афікс займенникового походження *сѧ* може займати будь-яку позицію в реченні: *за ты^нсѧ са^н вдасть* (2), у тому числі може приєднуватися до сусідніх слів: *маиже^с са^н до набожєнства* (2). Ця риса притаманна південно-західним говорам [6,

с. 188; 12, с. 203]. Виступає він винятково у формі *ся*, яка є характерною для карпатських говірок [1, № 248].

2. Звук [с] у суфіксі *-ськ-* може бути твердим, судячи з написання *хр^стіаньскы^н* (2), проте оскільки *ъ* та *ь* здебільшого не відбивають якості попереднього приголосного, то з певністю стверджувати цього не можна. У карпатських діалектах [с] у цьому суфіксі переважно м'який, за винятком лемківських говірок [2, с. 224; 3, с. 65].

3. Віддієслівний іменник середнього роду має закінчення *-а* без подвоєння попереднього приголосного: *данА* (2). Ця риса характерна для пам'яток з Бойківщини [5, с. 177] і Лемківщини [7, с. 89]. У місцевому відмінку однини іменник цього типу має закінчення *-у(ю)*: *в писаню* (2). У цьому також впізнаємо особливості південно-західних говорів, зокрема карпатських [1, № 183].

4. Іменник *люди* у родовому відмінку має форму *людій* (2), що спостерігаємо на більшій території поширення південно-західних говірок [1, № 187; 2, с. 210], він типовий для писемних пам'яток з карпатської території [5, с. 177].

5. Давній вказівний займенник *сей* є характерним для південно-західних говорів: *свѣта сего* (2) [6, с. 184; 2, с. 211].

6. Займенник *ніщо* у знахідному відмінку має типову для карпатських говірок форму *ничь*: *ничь не поможе, ничь не потребує^м* (1) [6, с. 491]. Вона засвідчена і в пам'ятках із карпатської території [5, с. 177].

7. Цікавою є форма знахідного відмінка займенника *вона*: *єж* (2). Ця форма не церковнослов'янська і, правдоподібно, є котнамінацією *єи* та діалектної форми *ю* (або ж *ню*), яка побутує в південно-західних діалектах [2, с. 211].

8. Замість очікуваного займенника *щось*, характерного для сучасної української мови, бачимо *що*: *если што...в дарь гоу боу подаєшь* (2), *хо^м бы што да^н на бжїж хвалоу* (2). Це одна з ознак середньокарпатських та лемківських говірок [1, № 215; 2, с. 225].

9. Прикметники часто вжито у нестягненій формі: *пре^з чюжоує вѣроу*, (1), *его стаа мл^сть* (1), прикметник у короткій формі бачимо у складі іменного присудка: *нехаи прокл^лм боуде^м, вѣра бє^з дѣль мртва Є^{см}* (1), але: *бѣдноє такогo данА* (2). Нестягнені форми прикметників середнього роду побутують у значній частині середньокарпатських говірок [1, № 217; 6, с. 184].

10. На позначення дії, що передувала іншій, використано форму давноминулого часу: *якь мовсїй бы^л оупросилъ за своєж сестроє марїєю ласки оу га ба и выбавилъ єж* (2). Якщо в літературній мові форми давноминулого часу використовують нечасто, то у південно-західних говорах вони й досі в активному вжитку.

11. Складена форма майбутнього часу дієслова недоконаного виду утворена з допоміжного дієслова *быти* та форми минулого часу (а не інфінітива): *небоудєшь мѣль* (2). Це форма, поширена у значній кількості південно-західних говірок, з-поміж карпатських – тільки у деяких лемківських [1, № 244].

12. У формі другої особи однини умовного способу допоміжне дієслово приєднується до попереднього сполучника: *якобысь тѣжкыи бремена носи^л* (2). Такі форми (зі збереженням допоміжного дієслова і його вільною позицією в структурі висловлювання) фіксують південно-західні говори і сьогодні [2, с. 211; 6, с. 186].

13. Прийменник *між* вжито у формі, характерній для західноукраїнських говорів: *Є^{см} межи нами, таковы^х много* (1).

Деякі специфічні говіркові риси є і в **синтаксисі** пам'ятки:

1. Прийменник *о* використано в конструкціях: *а што сА дотиче о помочь* (2), *о бсѣ забѣде^м* (2), *просити...о млтвы* (1), тобто з дієсловами мовлення та мислення. Цей прийменник і досі в більшості карпатських говірок побутує зі значенням «про» [1, № 287; 3, с. 157; 6, с. 223].

2. Прийменник *к* зі давальним відмінком вказує на рух, спрямування до чогось: *самь не боудет сА мѣти ни к чему доброму* (1). Це не обов'язково риса книжної мови, адже цей прийменник широко засвідчений в українських говірках, зокрема у південно-західних [2, с. 212; 3, с. 157].

3. Специфічною є конструкція *просити за + О. в.: оупросиль за своєж сестроу марієж* (2). У південно-західних говорах прийменник *за* може вживатися при дієсловах мовлення та мислення, такі конструкції були типовими для староукраїнської мови [11; 170].

У ділянці **лексикки** також можна спостерегти деякі діалектизми. Серед них – прикметник *хорий: того хорого члка* (1). Такий вигляд має корінь *-хвор-* у багатьох говорах, у тім числі й деяких карпатських [1, № 85]. Діалектно забарвленою можна вважати лексему *сА не встыдае^м* (1), адже праслов'янське за походженням дієслово *стидатися*, яке не є часто вживаним в українській літературній мові, виступає в західноукраїнських говорах із префіксом *в-* (наприклад, «встит» – сором у бойківських говірках [9, с. 150]).

Як бачимо, мова рукописного учительного Євангелія містить дуже мало іншомовних запозичень і, зовсім очевидно, постала на західноукраїнському мовному ґрунті – велику кількість її рис можна інтерпретувати як діалектні. Це стосується і тих, що є на перший погляд церковнослов'янськими, але в системі виявлених діалектних ознак їх доцільно трактувати саме як говіркові, тим більше, що їхні паралелі досі існують у західноукраїнських говорах. Зіставлення мови пам'ятки з даними сучасних говорів дає підстави робити припущення, що її переписано на території побутування карпатських говірок і вона відбиває багато рис розмовної мови XVI ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Атлас української мови : у 3 т. – Т. II : Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі / Ред.: Я. Закревська. – К. : Наук. думка, 1988. – 520 с.
2. Бевзенко С. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1980. – 246 с.
3. *Верхратський І.* Про говор галицких лемків / Іван Верхратский // Збірник фільологічної секції Наукового товариства імени Шевченка. – Т. V. – Львів, 1902.
4. *Головацький Я.* Розправа о язицѣ южнорускѣм и его нарѣчїяхъ: читана въ общемъ засѣданїю на сѣздѣ ученыхъ рускихъ 23. Жовтня 1848 г. н. ч. у Львовѣ / Яковъ Головацкий. – во Львовѣ : Напечатано черенками Института Ставропігїянского, 1849. – 64 с.
5. *Гринчишин Д.* Писемні пам'ятки XVI – п. п. XVII ст. як джерело вивчення українських діалектів / Дмитро Гринчишин // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Міжнародна конференція на честь 80-річчя проф. Йосипа Дзедзелівського : Зб. наук. праць. – Ужгород, 2001. – Вип. 4. – С. 175–181.

6. Жилко Ф. Нариси з діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. – К. : Радянська школа, 1966. – 215 с.
7. Керницький І. Фонетичні особливості в'їтівських книг XVI–XVII ст. с. Одрехови у порівнянні з сучасними лемківськими говорами / І. Керницький // Дослідження і матеріали з української мови. – К., 1961. – Т. 4. – С. 83–106.
8. Кириличні рукописні книги у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України : каталог. – Т. 1: XI–XVI ст. / Уклад. : М. М. Кольбух та ін. – Львів, 2007. – 522 с.
9. Онишкевич М. Словник бойківських говірок : у 2-х т. / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984.
10. Панькевич І. Тишівська «Александрія» з початку XVIII в. Текст і мовна аналіза / Іван Панькевич. – Ужгород, 1922. (Відбиток з «Наукового зборника» т-ва «Просвіта в Ужгороді за 1922 р.). – 25 с.
11. Пура О. Деякі особливості синтаксису говорів західної Дрогобиччини / О. Пура // Питання українського мовознавства. – Кн. 4. – Львів, 1960. – С. 168–174.
12. Чередниченко Т. Синтаксичні явища закарпатських українських говорів (попередні спостереження) / Т. Г. Чередниченко // Вопросы славянского языкознания. – Т. XI. – Кн. 2. – Львов, 1949. – С. 199–207.

*Стаття надійшла до редакції 15.11. 2011
доопрацьована 26. 11. 2011
прийнята до друку 10. 01. 2012*

THE FRAGMENT OF THE DIDACTIC GOSPEL OF XVITH CENTURY AND ITS RELATION TO THE VERNACULAR OF CARPATHIAN REGION

Khrystyna Makovych

*The Ivan Franko National University of Lviv,
Department of Ukrainian Language,
Universytets'ka str., 1, 79000, L'viv, Ukraine
phone: (032) 239 47 17*

The language of the fragment of didactic Gospel from XVIth century and its separate features related to the peculiarities of south-western Ukrainian vernacular language (especially of Carpathian region) have been analysed.

Key words: Didactic Gospel, vernacularism.

**ФРАГМЕНТ УЧИТЕЛЬНОГО ЕВАНГЕЛИЯ XVI В. В СВЯЗИ С
УКРАИНСКОЙ ДИАЛЕКТНОЙ РЕЧЬЮ КАРПАТ****Христина Макович**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра украинского языка,
ул. Университетская, 1, 79000, г. Львов, Украина,
тел. (032) 269 47 17*

В статье проанализирован язык фрагмента рукописного учительного Евангелия, предложена характеристика отдельных черт, соотносимых с соответственными особенностями юго-западной диалектной речи, в частности карпатских диалектов.

Ключевые слова: учительное Евангелие, диалектизм.